

ARAP EDEBİYATINDA ŞİİRDEN NESRE GEÇİŞ SÜRECİ

THE TRANSITION PROCESS FROM POETRY TO PROSE IN ARABIC LITERATURE

Dr. Mehmet KUYANAY

Borsa İstanbul Kız Anadolu Lisesi, mkuyanay.1@gmail.com

Şanlıurfa / Türkiye

ORCID: 0000-0001-8770-8797

ÖZET

Arap edebiyatı ilk dönemlerinde şiirle anılsa da bu durum nesrin olmadığı anlamına gelmez. Ancak şiirin kolay ezberlenmesi onu günümüze taşımışken aynı durum nesir için söz konusu değildir. Arap edebiyatında ilk nesir örneği sayılan Kur'ân'ın Müslümanlara gönderilmesi bir dönüm noktası olmuştur. Şairler ve kâtipler, Kur'ân'ın edebî üslubundan yararlanarak ondan iktibas etme yoluna gitmişlerdir. Yazı ve yazı malzemelerinin gelişmesiyle birlikte Arap edebiyatı nesri varlığını hissettirmeye başlamış ve edebî nesir örnekleri günümüze ulaşma imkânı bulmuştur. Fetihlerle birlikte diğer milletlerle ve kültürlerle karşılaşmak da nesri geliştirmiştir. Nihayet Arap edebiyatı nesri İbnu'l-Mukaffa'ın özellikle Fars kültüründen tercüme ettiği eserlerin etkisiyle günümüzdeki şeklini almıştır.

Anahtar Kelimeler: İbnu'l-Mukaffa', Nesir, Arap Edebiyatı, Kur'ân, Kültür

ABSTRACT

Even though Arabic literature is mentioned with poetry in its first period, this does not mean that there is no prose. However, while the easy memorization of poetry has carried it to the present day, the case is not the same with prose. The revelation of the Qur'an, which is considered to be the first prose sample in Arabic literature, to Muslims was a turning point. Poets and scribes quoted from the Qur'an by taking advantage of its literary style. With the development of writing and writing materials, The prose of Arabic literature has begun to make its presence felt, and literary prose examples have found the opportunity to reach today. Encountering with other nations and cultures along with the conquests improved prose as well. Finally, the prose of Arabic literature took its current form with the influence of the works translated by Ibnu'l-Mukaffa, especially from Persian culture.

Keywords: Ibnu'l-Mukaffa', Prose, Arabic Literature, Qur'an, Culture

1. GİRİŞ

Arap edebiyatı gerek orijinal haliyle olsun gerekse başka milletlerle karışımı olsun, gerek bedevî gerekse medenî olsun Arapların ruhunu yansıtan, hayat mücadelesi ile boyunduruktan kurtulmanın ve özgürleşmenin bir aynasıdır.

Öyle ki; çölün çocukları genellikle hürriyetin üvey evlatları olarak ve hor görülerek vasıflanmışlardır.¹ Bu mücadelelileri de büyük oranda edebî ürünlerde kendini göstermiştir. Arap edebiyatında ortaya konan bu edebî ürünlerin büyük bir kısmı, insanlık tarihi edebiyatında olduğu gibi, uzun zaman yazıyla değil sözlü rivayetlerle devam etmiştir. Bu durum bir taraftan günümüze ulaşmayan bir edebiyatın varlığı hakkında bize bir fikir verirken; diğer taraftan da edebiyatın iki önemli unsuru olan şiir ve nesrin evveliyatı konusunda bir münakaşaya kapı aralamaktadır. Yazı ve yazma imkânının gelişmediği dönemlerden geriye kalan hep şiir olmuştur. Şiirin nesre göre daha kafiyeli, daha etkili ve daha kısa oluşu rivayetini kolaylaştırmıştır. Ayrıca şiirin ezberlenip muhafaza edilmesi nesrin ezberlenmesinden daha kolaydır. Uzun süren çöl yolculuklarında kafiyeli sözlerle şarkı terennüm etmek de Arapların bilinen özelliklerindedir. Bundan ötürü ilk dönem Arap edebiyatı daha çok şiirle anılmıştır. Birlikten yoksun olan Câhilîye Dönemi Araplarının kendi aralarında uzun süren savaşları, geniş çöl ortamının verdiği serbestlik düşüncesi ve hayal gücü de şiirin, Arap edebiyatında en çok işlenen edebî tür olmasına olanak sağlamıştır.² Başlangıcı, tahmin edildiği gibi Câhilîye³ Dönemi'ne⁴ dayanmayan Arap şiirinin mana ve şekil olarak oluşumu çok daha eskilere dayanmaktadır. Aslı da deve ayaklarının yere değerken çıkardığı sesin ritminden başlamıştır. Daha sonra ise vezin ve kafiyelerle birlikte nazmedilen bu metinler şarkı olarak söylenmiş ve Arap şiiri bu şekilde oluşmuştur.⁵ Kadına duyulan aşk (nesibi tegazzül, teşebbüb), kadının vasıfları, sevdiklerinin hatırlanması, sevdiklerinin harabelerine ağlama, övme (medh), övünme (fahr), mersiye (risâ), hicvetme (hicâ), dünya hayatının geçiciliği ve züht, iyiliğe çağırıp kötülükten uzaklaştırma çabası ve tasvir (vasf), kahramanlık (hamâse) gibi konuları ihtiva eden⁶ Câhilîye şiirinin vatanı çöldür. Çünkü Câhilîye şairi ilhamını çölden alır, orada kendisini geliştirir ve orada yetişir.⁷ Manalarının mantık çerçevesinde değil de doğal olması, teşbih ve istiâreye dayanan hayal gücü zenginliği gibi unsurlardan meydana gelmesi, Arapların her türlü durumunu ve haberlerini ihtiva etmesi o dönem şiirini önemli kılan unsurlardır.

¹ Hannâ Fâhûrî, **Târîhu'l-edebi'l-'Arabî**, Cîl Yay. Beyrut 2014, s.41.

² Kolektif, "*Arabistan (edebiyat)*", **İA**, İstanbul 1978, c.1, s.523-549.

³ "*Câhiliye*" ismi Arapların İslâm'dan önce puta tapıcılığını ve düşmanlıklarını ifade etmek için o döneme verilen isimdir. Bu isimlendirme, onların döktüğü kan sonucu veya okuma yazma bilmemekten kaynaklı cehaletten ötürü yapılmıştır.³ Câhiliye dönemi İslâm'ın Araplara gelmeden önceki dönemi kapsamaktadır. İslâm'dan önceki iki yüzyıl Câhiliye Dönemi olarak isimlendirilirken, öncesi de Kadîm Câhiliye veya İlk Câhiliye Dönemi olarak isimlendirilir. (Ömer Ferrûh, **Târîhu'l-Câhiliyye**, Dâru'l-'İlm, Beyrut 1964, s.45; Zeydân, **Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye**, s.26)

⁴ Arap edebiyatı farklı dönemlere göre Cahilî Dönem (475-622), Raşit Halifeler ve Emevî Dönemi (1-132/622-750), Abbasîler Dönemi (/132-656/750-1258), Türkler Dönemi (656-1213/1258-1798) ve Kalkınma Dönemi (18. Yüzyıldan günümüze dek) şeklinde isimlendirilmiştir. (Fâhûrî, **Târîhu'l-edebi'l-'Arabî**, s.42.) Cahilî Dönem, İslâmî Dönem, Emevî Dönemi, Endülüsî Dönem, Abbasî Dönem, Çöküş Dönemi ve Yeni Kalkınma Dönemi şeklinde başka bir taksimat daha mevcuttur. (Mişâl 'Asî- Emîl Bedî' Yakup, **Târîhu'l-edebi'l-'Arabî ve'l-medârisi'n-nahviyye**, Beyrut 1993, c.2, s.2-3; Yusuf Uralgiray, "*Arap Edebiyatı Tarihine Mukayeseli Genel Bir Bakış*", **Doğu Dilleri**, c.2, S.3, s.248-249.) Son taksimattan farklı olarak; Endülüsî Dönemini saymayıp, Çöküş Dönemi yerine Osmanlı Dönemi şeklinde başka bir isimlendirme (Zeydân, **Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye**, s.32.) olsa da; genel olarak taksimatın, büyük tarihî olaylar neticesinde olduğu aşikârdır. Arap edebiyatında kırılma noktası olarak ifade edilebilecek üç önemli aşama şu şekildedir:

⁵ Zeydân, **Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye**, s.71; Fâhûrî, **Târîhu'l-edebi'l-'Arabî**, s.39.

⁶ Mustafa Sâdık er-Râfî, **Târîhu âdâbi'l-'Arab**, Dâru'l -İlmiyye, Beyrut 1971, c.3, s.60; Fâhûrî, **Târîhu'l-edebi'l-'Arabî**, s.38, 52. Hakkı Dursun Yıldız, "*Arap*", **DİA**, İstanbul 1991, c.3, s.276-309.

⁷ Ahmed Emîn, **Fecru'l-İslâm**, Hindavî, Kahire 201, s.68; Fâhûrî, **Târîhu'l-edebi'l-'Arabî**, s.52.

Arap edebiyatının en önemli şiirleri olan, Kâbe'ye asıldıkları için *Muallakât* olarak isimlendirilen⁸ ve yedi şiirden oluşan *Muallakât-ı Seb'a* bu dönemin ürünüdür.⁹

Sadru'l-İslâm ve Emevîler (1-132/622-750) Dönemi'nde ise Peygamberimizden sonra başa gelen halifeler; Şam, Fars, Mısır ve Kuzey Afrika'nın fethi, Hazret-i Ali'ye biat konusu, Muaviye'nin başkaldırısı, İslâm'ın doğuşuyla ortaya çıkmaya başlayan birliğin tekrar bozulması, Hazret-i Ali'nin ve Hz. Hüseyin'in öldürülmesi, Emevîlerin kurulması ve Arap milliyetçiliğini desteklemeleri gibi pek çok etken Arap edebiyatına yeni konuların girmesine olanak vermişse de Emevîlerin kendilerine yardım eden kabileleri desteklemeleri, muhalefet ve adavet gösterenlere baskıcı tavır sergilemeleri Câhilîye dönemi kabilecilik edebiyatını tekrar canlandırması gibi konular edebiyatın yükselişini yavaşlatmıştır.¹⁰ Ancak şairlerin yöneticiler tarafından ödüllendirilmesi, şiir meclislerinin kurulması ve şairlerin birbiriyle yarışırılması, az da olsa Arap edebiyatına olumlu anlamda katkıda bulunmuştur. Bu dönemde Cerîr ve Ferezdak arasında nazîre şeklinde başlayan, daha sonra nekâiz (aynı vezin ve kafiyedeki atışma şiirleri) olarak gelişen ve yıllarca süren hiciv yarışı¹¹ da şiirin gelişimine olumlu katkıda bulunmuştur. Bu dönemde hiciv ve iftira şiirlerinde artış gözlenirken aşk şiirlerinde düşüş olmuştur.¹² Bu dönem şiiri, dini inkılâbın ve akabinde yaşanan hadiselerin tarihi tanığıdır. Ancak bu şiirler kendi düşüncesine hizmet etme amacıyla veya onun verdiği heyecanla nazmedildiği için çoğu kez objektif olmaktan uzak kalmıştır.¹³

Abbâsîler Dönemi'nde ise (750-1258) siyasî şiirin yerini felsefi, sufi, didaktik, hikâyeci ve ironi tarzda şiirler almıştır. Zühd ve içki ile ilgili müstakil şiirler ortaya çıkmıştır. Medh, risâ (mersiye) ve hiciv olabildiğince artmıştır. Hikmetli şiir derinlik kazanmış, aşk şiirinde ise azalma olmuştur. Tertibe riayet etme, kolay ve kulağa hoş gelen ifadeler seçme, beyan ile bedîi güzelliklere riayet etme hususlarına dikkat edilmiştir.¹⁴ Ancak farklı konulara rağmen özellikle Abbâsîler Dönemi'nden itibaren şiir, yerini yavaş yavaş nesre bırakmıştır.

2. ŞİİRDEN NESRE GEÇİŞ SÜRECİ

Arap edebiyatında şiirden nesre geçiş süreci anlaşılabilmesi için Arap dilinin geçirdiği evreler ışığındaki gelişmeleri ve bunların nesre yansımalarını görmek gerekir. Bu evrelere göre nesrin gelişimi şu şekilde gerçekleşmiştir.

2.1. Câhilîye Dönemi Nesir Gelişimi

Arap edebiyatında Câhilîye Dönemi'nden itibaren şiirin revaçta olması, nesrin olmadığı anlamına gelmez. Ancak Arap edebiyatında nesrin gelişim süreci, şiirin gelişim sürecine oranla daha yavaş olmuştur. Tarih, hitabet, hikâye, öğretici risâleler gibi türlerden müteşekkil olan ve darbimesel ile hikmetli sözlerle zenginleşen Arap nesri; Kur'ân'ın nazil olmasıyla farklı bir boyut kazanmıştır.¹⁵ Kur'ân'ın nazil olmasına kadar geçen süreçte nesir türlerinde övme, övünme, cesaretlendirme, savaşa teşvik, doğruya irşat ve vasiyet gibi konuları ihtiva eden hutbe ve hitabeler daha çok revaçtaydı.

⁸ Bu şiirleri, Muallakât/ المعلقات: Kâbe'nin örtüsüne asılmasına istinaden asılanlar anlamında; seb'ü tıvâl/ سبع طوال: Yedi uzun şiirden oluşmasına atfen yedi uzun (şiir) anlamında; simût/ سموط: altın kolyeye benzetilmesinden ötürü kolye anlamında; müzehhebât/ المذهبات: altın suyuna batırılmış, altınlaşmış anlamında isimlendirenler de vardır. (Fâhûrî, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, s.57. Ayrıca er-Râfîi, *Târîhu âdâbi'l-'Arab*, c.3, s.139)

⁹ Mişâl 'Asî- Emîl Bedî' Yakup, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî ve'l-medârisi'n-nahviyye*, c.2, s.7; er-Râfîi, *Târîhu âdâbi'l-'Arab*, c.3, s.46, 139; Fâhûrî, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, s.57; Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye*, s.87; Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye*, s.131.

¹⁰ 'Asî- Yakup, *Tarihü'l-Edebi'l-'Arabî*, c.2, s.13; Fâhûrî, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, s.179.

¹¹ Zülfikar Tüccar, "Cerîr b. Atıyye", *DİA*, İstanbul 1993, C.7, s.412-413.

¹² Mişâl 'Asî- Emîl Bedî' Yakup, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî ve'l-medârisi'n-nahviyye*, c.2, s.13; Fâhûrî, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, s.179.

¹³ Fâhûrî, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, s.179.

¹⁴ 'Asî- Yakup, *Tarihü'l-Edebi'l-'Arabî*, c.2, s.18; Fâhûrî, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, s.293.

¹⁵ Fâhûrî, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, s.39.

Bu hutbe ve hitabeler üslûp olarak kısa ve irtibatsız cümlelerden oluşan, irticalen söylenmiş, kelimeleri seçilmiş, secili söz topluluğu biçimindeydi. Eksem b. Sayfî, Âmir b. Zârib ve Kus b. Sâide'nin irticalen yaptığı konuşmalar ve bu konuşmalarda sarf ettikleri özdeyişler ile kâhinlerin secili sözleri de bu dönemin öne çıkan ürünleri idi.¹⁶

2.1.1 Kur'ân'ın Arap Nesrindeki Yeri

İslâm'ın Arap edebiyatına en önemli katkısı kuşkusuz İslâm'ın kutsal kitabı olan, getirdiği lafızlarla yeni manalara delalet ederek Arap edebiyatına yeni ufuklar açan ve Arap edebiyatında nesrin ilk seçkin örneği olan Kur'ân'dır. Kur'ân'ın Arap edebiyatında yazıya geçirilmiş ilk edebî nesir türü olup İslam öncesi dönemin dil ve üslup özelliklerini yansıttığı bilinen bir husustur. Kendisine has üslubu vardır. Ne şiir ne de düz yazıdır. İbn Haldun (808/1406), onun üslubuyla ilgili ; *“Kur'ân mensur da olsa iki şey ile vasıflanamaz: yani ne serbesttir ne de secilidir. Aksine ayetlerin birbirinden ayrılışı, sözün bitimi ile ortaya çıkan zevkin şahit olduğu kesiklerle ayet biter. Sonra söz diğer ayete döndürülür...”*¹⁷ demektedir.

Arap edebiyatının ilk yazılı edebi metni kabul edilen Kur'ân'ın üslup ve içerik açısından birbirinden farklı Mekke Dönemi ve Medine Dönemi gibi iki farklı dönemi vardır. Mekkî ve Medenî olarak isimlendirilen sureler ile bu sureleri oluşturan ayetlerden meydana gelen Kur'ân Câhilîye Arap toplumunun adet, gelenek, görenek, ahlâk ve muamelatta değişikliğe sebep olduğu kadar Arap edebiyatına da ciddi etkisi olmuştur.¹⁸ Toplam sayısı 114 olan bu surelerin 92'si Mekkî geriye kalan 22 sure ise Medenî'dir. Kur'ân'ın kısımları da sayılan bu ayet ve surelerin konusu bazen iman edilecek konular bazen de amel edilecek konulardır.

Mekke Dönemi'nde his ve heyecanla hitap eden şiir üslubu hâkim iken Medine Dönemi'nde ise daha çok akla hitap eden sakin bir üslup hâkimdir. Çünkü Mekke'deki ayetlerin konusu genellikle Allah'a kulluk etmeyi amaçlayan tevhit inancı, Medine'deki konular ise günlük hayatı ilgilendiren ibadet, ahlak ve muamelata ilgili konulardır.

Dinin usulünden bahseden Mekkî sureler ile muamelattan bahseden Medenî sureler Kur'ân'ın genel muhtevasını oluşturur. Allahın varlığı ve birliğine vurgu, ahiret ve kıyamet Mekkî surelerin diğer konuları olurken, Medenî surelerde daha çok namaz, oruç, hac gibi ibadetlerle, borçlanma, evlilik, boşanma, miras gibi muamelat konuları daha ön plandadır. Allahın varlığına ve birliğine iman, putlara tapmanın gereksizliği ve yanlışlığı, peygamberimizin peygamberliğinin teyidi, tevhide davet, şirk ve putlara savaş açma ve tekrar dirilmenin sübutu Mekkî surelerin diğer konularıdır.

Mekkî surelerin ayetleri daha kısa, daha öz olup kafiyeli ve tesirli söz dizimi ile şiiri çağrıştırırken; Medenî surelerin ayetleri daha uzun olup kafiyeli değildir. “Ey insanlar” hitabı genellikle Mekkî surelerin, “Ey İman edenler” Medenî surelerin hitap şeklidir. Yeminle başlamak da yine Mekkî surelerin özellikleridir.

Kur'ân kıssalar, öğütler, itirazlar, hükümler, hikmetler, uyarılar, vaad ve vaidler, müjdeleme ve tehditler, vasıflar ve öğretilerle pek çok edebî sanatı bünyesinde bulundurmaktadır. Mekkî surelerle tehdit ettiği zaman ayetleri kısa, secileri fazla dili serttir. Medenî surelerde ise ayetleri uzun ancak beyanı sessizdir. Ancak her halükarda teşbih ve temsillerde incelik, güzellik ile kolaylığı bir arada bulundurmasıyla ve belirgin bir tatlılık ve insicamlı son derece yüksek bir belagete sahiptir.¹⁹

Kur'ân'ın kendisine has üslubu, istiare ve teşbih gibi pek çok edebi sanat içermesi, okunuşunun kolay, insicamlı ve cazip oluşu Müslüman olan olmayan herkesin dikkatini çekmiştir. Kur'ân'ın Arap edebiyatına en büyük katkısı ise Arapçanın birliğini ve Arap dilinin korumasını sağlamasıdır. Kur'ân, Kureyş lehçesine de gelişme imkânı vermiştir. Arapçanın diğer beldelelere yayılmasının en güçlü sebebi Kur'ân'dır. O fıkıh, tefsir gibi dini ilimlerin esası olmuştur.

¹⁶ İsmail Durmuş, “Nesir”, *DİA*, İstanbul 2007, c.33, s.9-11.

¹⁷ Fâhûrî, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî* s.175.

¹⁸ Fâhûrî, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî* s.171.

¹⁹ Fâhûrî, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî* s.175.

Ayrıca Kur'ân Arap şiir ve nesrinin en güzel niteliklerini kendinde toplamış, bilinmekte olan şiir ve nesir kurallarını aşmış, Arap nesrini üslûp ve muhteva yönlerinden etkilemiş, edebî mektuplarla edebî eserler ve hutbeler ondan ustaca yapılan iktibaslarla zenginleşip süslenmiştir. Kur'ân'dan iktibas yapma usulüne dair eserler dahi ortaya çıkmıştır. İbrâhim b. Muhammed eş-Şeybânî'nin (ö. 298/911) *er-Risâletü'l-'azrâ'sı* Ebû Mansûr es-Seâlibî'nin *el-iktibâs mine'l-Kur'ân'ı*, Ziyâeddin İbnu'l-Esîr'in (637/1239) *el-Messeli's-sâ'ir fi edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir'i*, Şehâbeddin Mahmûd el-Halebî'nin (1044/1635) *Hüsnü't-tevessül ilâ sinâ'ati't-teressül'ü* edebî nesrin ustaları olan kâtiplerin Kur'ân'dan iktibas yapma usullerini inceleyen müellifler ve onların eserleridir. Ayrıca K. Zakharia, da "*Les références coraniques dans les Maqamat d'al-Hariri*" başlıklı makalesinde Harîrî'nin (516/1122) *el-Makamât'*ında Kur'ân'dan yaptığı iktibasları incelemiştir.²⁰

2.1.2. Hadisin Arap Nesrindeki Yeri

İslâm'da Kur'ân'dan sonra en önemli ikinci kaynak peygamberimizin söylemiş olduğu bir sözün veya yaptığı bir fiilin aktarılması anlamına gelen hadislerdir. Sahabeden rivayet edilen haberler de buna ilave edilmiştir. İslâm dinine göre hüküm çıkarmada Kur'ân'dan sonra gelir. Kur'ân'daki hükümleri mücmel ifadeleri ayrıntılarıyla açıklar.

Hadisler de yüksek bir belagate ve güzel bir beyan özelliğine sahiptir. Hadislerin de Arapçaya büyük bir katkısı olmuştur. Çünkü dinî ve fikhî hükümler ile yeni tabirlerin Arapçaya dâhil olmasıyla birlikte dil hazinesi genişlemiştir.²¹

Hz. Peygamber'in hadisleri ve duaları ile onun ve halifelerinin mektupları erken dönem İslâm nesrinin önemli ürünlerindedir. Hz. Peygamber'in üslûbu sahâbenin hutbe ve mektuplarında da etkisini göstermiştir. Bu etki, özellikle kendisiyle yakın alâkası bulunan Hz. Ali'de daha belirgin bir biçimde göze çarpmaktadır.²² Şerîf er-Radî (ö. 406/1015) tarafından derlenen ve ona nispet edilen çeşitli metinlerden oluşmuş antoloji türü eser olan *Nehcü'l-belâga* bunun en güzel örneğidir.

2.2. Emevîler Dönemi Nesir Gelişimi

İslâm'ın doğuşuyla birlikte belîğ ve kısa oluşuyla bilinen hitabet, tevki'ât ve risâleler (mektuplar) gibi nesir türlerinde büyük gelişmeler olmuştur. En çok rağbet edilen konu olan hitabet için halifelerin ve emirlerin sarayları, mahkemeler, meclisler ve hatta özel evlerde törenler hazırlanmıştır. Konusu genel olarak dini yaymak, dinî şuuru kuvvetlendirmek veya düşmanla olan mücadeledir.²³ Ümmeti birleştirmek, ülkelerin fethi, siyasi fırka ve grupların ortaya çıkışı, övünmeler ve yermeler ile diyaloglar hitabetin diğer temel konuları olup sözün icazetinden taviz verilmeden tehdit ve tehvil (korkutma) de başvurulan hitabet usullerindedir. Hikmetli sözler ve Kur'ân'dan iktibasla birlikte icra edilen bu sanat türü teşbih, istiâre ve kinayelerin sıkça kullanıldığı bir hal almıştır. Ama yine de Câhilîyedeki sert ve katı üslûbunu muhafaza etmiştir. Allah'a hamd etmeden başladığı için "Beta" diye isimlendirmesiyle meşhur Ziyâd b. Ebîh ve Haccâc b. Yusuf ise bu dönemin meşhur hatiplerdir.²⁴ Emevîlerin çalkantılı dönemi de hitabetin gelişmesini hızlandırmıştır. Özellikle hutbelerle birlikte konuların da çoğalmasıyla şiirden farklı olarak ama yine de secili bir şekilde hitabetin gelişimi artarak devam etmiştir.²⁵

Bu dönemde fıkıh, tefsir, siyer gibi dinî ilimlerle birlikte gelişen diğer ilimler Ebû'l-Esved ed-Düelî'nin (69/688) ortaya koyduğu nahiv ilmi ile tıp ve felsefe ilmidir. Nahiv ilminin ortaya çıkış sebebi olarak Arapların diğer milletlere karışmalarından ötürü dilin bozulması ve Kur'ân'ın tahrif edilmesi korkusudur. Daha önce noktasız ve harekesiz olarak yazılan Kur'ân'ın harekelenmesi Ebû'l-Esved ed-Düelî tarafından yapılmıştır.

²⁰ Durmuş, Nesir, *DİA*, C.33, s.9-11.

²¹ Fâhûrî, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî* s.175.

²² Durmuş, Nesir, *DİA*, C.33, s.9-11.

²³ 'Asî- Yakup, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c.2, s.11; Fâhûrî, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, s.255.

²⁴ Fâhûrî, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, s.268.

²⁵ Fâhûrî, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, s.268.

Halil b. Ahmed (175/791) ise bugün kullanılan şeklini icat etmiştir.²⁶ Tüm bu ilimler, nesirde lafızların, terkiplerin, ıslahatların düşüncelerin ve ilmî üslûpların gelişmesine imkân vermiştir.²⁷ Arap saltanatının genişlemesi, belli bir medeniyet seviyesine ulaşan toplumlarda hükümetlerin tanzimi, divanların artması, düşünce biçimlerindeki artışlar gibi konularda etkileşime yol açmış, bu durum da nesri geliştirmiştir. Nesrin gelişimine öncelik edenlerin başında Arapça ve Yunancaya olan aşinalığıyla tanınan Hişâm b. Abdilmelik'in mevlası Ebû'l-Âlâ Sâlim b. Abdillâh (ö. ?) ve onun öğrencisi olup Fars geleneğini Arapçaya nakleden Abdulhamîd b. Yahya gelir. Ebû'l-Âlâ Sâlim ile resmi mektupların telif esasları belirginleşmeye başlamıştır. Sâlim, Grekçe mektuplardan esinlenerek yazma usulünü öğrenmiştir. Abdulhamîd el-Kâtib (ö.132/750) de Grek resmi mektup geleneğinden ve Fars kökenli olması dolayısıyla da Sâsâni yazım geleneğinden yararlanmıştır.²⁸ Abdullah İbnu'l-Mukaffa'(ö. 659) ile birlikte Arap edebiyatında nesrin öncüsü sayılan, Arapça ve Yunancaya olan aşinalığıyla bilinen Emevîlerin ünlü kâtibi Abdulhamîd, Hişâm b. Abdilmelik'in mevlası Ebû'l-Âlâ Sâlim'in öğrencisi olup Fars geleneğini Arapçaya nakletmiştir.²⁹ “*Risâle*” türü onun tarafından yeni bir biçime kavuşturulmuştur. Mektuplara hamdüsena bölümünü ekleyen ve mektupları daha da uzatan Abdulhamîd bu anlamda özel bir üslûba sahip olmuştur. Böylece Abdulhamîd, yazışmayı, kendine özgü ilavelerle yeni bir tarz oluşturup yeni kaidelerle geliştirmiştir. Yazma işinin nasıl olduğunu ilk olarak o göstermiştir. Onun, bu alandaki şöhreti belâgat ilminde darbimesel olarak örnek verilecek şekildedir. Zira onun için “*risâle*” türüne yaptığı katkıdan ötürü “*Risâleler Abdulhamîd ile başladı, İbn Amîd son buldu*” denmektedir.³⁰ Her türlü yazışma, sanat ve edebiyatta imam olarak nitelendirilmiştir.³¹ Bu alandaki şöhretinden ötürü lakabı bile *el-kâtib* olmuştur. Çünkü yazının usul ve esasları onun tarafından ortaya konmuştur.³² Bununla birlikte konusu ahlak davranış ve amelle ilgili duygu ve düşüncelerden oluşan serbest yazılmış risalelere sahip idi. Dolayısıyla kâtiplerin hocası olarak nitelendirilmiştir.³³ Hayatı boyunca da nesir sanatı ile tanınmış, Arap edebiyatında nesrin gelişimine öncülük etmiştir. Abdulhamîd öldüğünde geride kardeşlik adına, siyasî ve edebî olmak üzere birkaç risâle bırakmıştır. Oğlu İsmâil, Mehdî'nin veziri Ya'kûb b. Dâvûd ve İbnu'l-Mukaffa' Abdulhamîd'in yetiştirdiği ediplerdir.³⁴ *Risâleler* Abdulhamîd el-Kâtib'in arkadaşı, aynı zamanda öğrencisi olan İbnu'l-Mukaffa'ın mektuplarıyla edebî mektup türü klasik şeklini almıştır. Onun Abbâsîlerin ilk halifelerine dinî, askerî siyasî, içtimai ve malî kurumların analiz, teşvik, tavsiye ve eleştirilerini içeren, *Risâletu's-Siyâse* ve *er-Risâletu'l-Hâşimiyye* olarak da anılan *Risâletu's-sahâbe* risâledeki konu bütünlüğü ve mantık silsilesi ile kullanılan sade dille Arap edebiyatında nesir türünün ilk örneği sayılmıştır. *Risâle* türü İbnu'l-Mukaffa'dan sonra gelen ve ondan etkilenen Câhız'ın (ö.255/869) risâleleri ile zirveye ulaşmıştır. Câhız'ın *Risâletu't-terbi'* ve *t-tedvîr*'i ile İbn Zeydûn'un Vezir İbn Abdûs'a hitaben sevgilisi Vellâde'nin ağzından yazdığı *er-Risâletu'l-hezliyye*'si, cinler âlemine gerçekleştirilen bir seyahat çerçevesinde Ebû'l-Âlâ el-Maarrî'nin dinî ve felsefî problemleri özgün bir yaklaşımla ele aldığı *Risâletu'l-gufrân*'ı, İbn Şüheyd'in *Risâletu't-tevâbi*' ve *'z-zevâbi*'i risâle türü eserlere verilecek diğer örneklerdir. Dikkat edilirse eser isimlendirmeleri *risâle* ile başlamaktadır.

²⁶ Fâhûrî, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, s.279.

²⁷ Fâhûrî, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, s.279.

²⁸ Tâhâ Hüseyin, *Min hadîsi's-şî'r ve'n-nesr*, s. 46.

²⁹ Fâhûrî, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, s.232.

³⁰ Ebû'l-Abbas Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebûbekir bin Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, thk. İhsan Abbâs, Dâru Sâdir, Beyrut 1977, c.3, s. 228.

³¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, c.3, s. 228; Tâhâ Hüseyin, *Min hadîsi's-şî'r ve'n-nesr*, s. 77.

³² Fâhûrî, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, s.273.

³³ Tâhâ Hüseyin, *Min hadîsi's-şî'r ve'n-nesr*, s. 48.

³⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, c.3, s. 230; Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*, Dâru'l -Ma'rife, Beyrut 1978, s.172; Halîl Merdem Bek, *İbnu'l-Mukaffa' (Eimmetü'l-edeb-2)*, Hindâvî, Beyrut 2018, s.28; Ömer Ferrûh, *İbnu'l-Mukaffa' ve kitâbu Kelîle ve Dimne*, Mektebetu'l-Meymene, Beyrut 1939, s.22.

Abbâsîler Dönemi'nde etkin olan Fars asıllı Bermekîler ve Türk kökenli olup Sûlîler diye anılan kâtipler vasıtasıyla da edebî mektubun gelişimi devam etmiştir.³⁵

Mektuplarla başlayan bu süreç belli bir süre sonra makâmât türü eserlere de yansımıştır. Abdülcebbâr el-Utbî'nin (427/1036) *Kitâbü'l-Yemîni*'si ve Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin (1171-1193) kâtibi İmâdüddin el-İsfahânî'nin (597/1201) eserleri gibi tarihî telifler de bu üslûpla yazılmıştır.

2.3. Abbâsîler Dönemi Nesir Gelişimi

Arap edebiyatı nesrinde Abbâsîler Dönemi önemli bir yere sahiptir. Nesrin gelişiminin hızlandığı bu süreçte Arap edebiyatında Kur'ân'dan sonra Abdulhamîd el-Kâtib ile birlikte nesir türünün müessisi sayılan İbnu'l-Mukaffa'nın ciddi etkisi olduğu görülmektedir. Kendi dönemine kadar hep şiirin gölgesinde kalan Arap edebiyatı nesri İbnu'l-Mukaffa'nın yaşadığı dönem olan Abbâsîler Dönemi'nde yeni bir boyut kazanmış, konuları çeşitlenmiş ve artık elle tutulur eserler verilmeye başlanmıştır. Bu dönemde konular bununla sınırlı kalmamıştır. Hutbe ve risaleler de yeni üsluplar geliştirilirken diğer yandan tevki'ât adı verilen, kısmen günümüz dilekçelerini andıran kısa, öz ve meramı etkili bir şekilde anlatmasından ötürü de belagat örneği özelliği taşıyan yeni bir tür ortaya çıkmıştır. Aynı yenilik hayvanların dilinden hikâyeler ve kıssalar için de geçerlidir. Bu yönüyle Abbâsîler Dönemi Arap edebiyatında parlak bir geçmişe sahiptir. Makâmât türü eserler de hâkeza bu dönemin ürünüdür. Tüm bunlar küçük derelerin büyük bir nehri beslemesi gibi Arapçanın kuvvetli üslubu ve akıcı diliyle birleşince ortaya dinleyiciye ve okuyucuya zevk veren Arap edebî nesrini ortaya çıkarmıştır. Bunda İbnu'l-Mukaffa'nın telif ettiği eserlerden ziyade tercüme ettiği eserlerin etkisi oldukça fazladır. Tercüme eserlerin Eski Yunan, İran ve Hint kültürüne ait olması bu etkinin daha kapsamlı olmasına sebep vermiştir.³⁶

Arap edebiyatında nesrin gelişimi bununla sınırlı kalmamıştır. Özellikle İbnu'l-Mukaffa'nın öncülük ettiği bu değişim ve gelişimde onun katkısı birkaç farklı alanda daha olmuştur. Maddeler halinde sıralamak gerekirse;

1- İbnu'l-Mukaffa'nın Arap edebiyatına telif ve tercüme eserleriyle getirdiği anlaşılması kolay, kulağa hoş gelen ve az lafız ile çok mananın kastedildiği kendisinden öncekilere göre daha uzun, sonrakilere göre ise daha kısa cümlelerden oluşan üslûbuyla Arap edebiyatında bu anlamda bir ekol haline gelmiştir. Cümlelerin genellikle kısa oluşu, mantıki bir üslûp kullanımı, zorlamadan uzak ibareler, lafızları ile manası birbirine eşit cümleler ve maksadın mantık silsilesi içerisinde verilmesi İbnu'l-Mukaffa'nın ekolünün en temel özellikleridir. Bu ekolde anlatılan konu paragraflara, paragraflar da her bir fasılada durulması mümkün olan fasılalara ayrılmış cümlelerden oluşur. Eğer hatip dinleyiciyi etkilemek istiyorsa kurduğu uzun cümlelerde bazı kelimeleri vurgulu bazılarını da hafif bir şekilde söyler. Bütün bunlar hitabetin özellikleridir. Bu da İbnu'l-Mukaffa'nın hitabetten etkilendiğini göstermekte olup onun nesrin türlerinden olan hitabete yapmış olduğu bir katkıdır. İbnu'l-Mukaffa' *el-Edebu's-sağîr* ve *el-Edebu'l-kebir* isimli eserlerinde de te'kid ve istifham edatlarına sık sık başvurarak lafız ve mananın ön plana çıktığı, iddianın kuvvetli delillerle destekleyip konuşmacının dinleyicinin seviyesine göre hitap ederek ve onları etkileyerek de hitabet sanatına da katkıda bulunmuştur.³⁷

İbnu'l-Mukaffa'nın farklı kültürlerden ve farklı alanlardan yaptığı tercüme; düşüncelerinde, kullandığı lafızlarda ve yazım metodunda kendisine has üslûbunun ortaya çıkış sebebidir. Onun fikirlerindeki ve düşüncelerindeki değişim, özellikle *Kelîle* ve *Dimne*'den etkilenecek risâlelerinde dinî ictibastan ziyade akli çıkarımlarla sonuca varmaya çalışmasında kendisini gösterir.³⁸

³⁵ Durmuş, *Nesir*, DİA, C.33, s.9-11.

³⁶ Detaylı bilgi için Bknz Mehmet Kuyanay, *İbnu'l-Mukaffa' Eserleri ve Arap Edebiyatındaki Yeri*, Otto yay. Ankara 2021, s.62-144.

³⁷ Kuyanay, *İbnu'l-Mukaffa' Eserleri ve Arap Edebiyatındaki Yeri*, s.62-144.

³⁸ Kuyanay, *İbnu'l-Mukaffa' Eserleri ve Arap Edebiyatındaki Yeri*, s.62-144.

2- İbnu'l-Mukaffa' medeniyetin, muhtelif milletlerin kültürlerinin önemli bir etkisi olmayan neşeli bir ruha ve çarpıcı lafızlara sahip saf Arap edebiyatında "bedevi edebiyatı"ndan "şehir edebiyatı"na geçiş sürecini gerçekleştirmiştir. Bu edebiyatta sık sık şarap, kadın muhabbetleri, fücûr halleri, açık fuhuş görülmez. Ama aynı edebiyatta düşünsel ve felsefi derinlik de bulunmaz.

Ancak bu edebiyat büyük ölçüde Fars etkisi altındadır.³⁹ İbnu'l-Mukaffa'ın bu noktadaki katkısı sultan, istişare, siyaset gibi mefhumların edebiyat konularına dâhil olmasıyla konuların gelişimi ve lafızların kolaylaştırılması vb. yönüyledir. "Edeb, sultan, ahlak" gibi kavramlar da onunla Arap edebiyatında farklı şekilde işlenmeye başlanmıştır. İbnu'l-Mukaffa'dan sonra müellifler eserlerine edebu'l-kitâb, Edebu'l-mülûk gibi "edep" kelimesini içeren isimler vermeye başlamışlardır. Buhârî'nin (ö. 256/870) *el-Edebu'l-müfred*; İbn Kuteybe'nin *Edebu'l-Kâtib*; Hanefî fakihî Ebû Bekir el-Hassâf'ın (ö. 261/875) *Edebu'l-kâdi*; Mâverdi'nin (ö. 450/1058) *Edebu'd-dünyâ ve 'd-dîn* 'i gibi.⁴⁰

3- İbnu'l-Mukaffa'ın Arap Edebiyatına yaptığı önemli katkılardan birisi de hayvanların dilinden, zahiri eğlenceli, batını hikmet ve nasihat içeren, birbirine bağlı, içi içe geçmiş ve darbimesel ihtiva eden özelliklere sahip, *fabl* tarzında yazılan *Kelile ve Dimne* ile birlikte Arap edebiyatında hikâyeciliği farklı bir kisveye büründürmesidir. Sehl b. Harun'un (ö. 215/830) kaplan ve tilki etrafında gelişen masal kitabı *Kitâbu'n-nemir ve 's-sa'leb* isimli eseri ile İbnu'l-Hebbâriyye'nin *Kelile ve Dimne* tarzında kaleme aldığı *es-Sâdih ve 'l-bâğım* isimli eseri bu türde yazılan eserlerdir.⁴¹

4- İbnu'l-Mukaffa', eserlerinde kullandığı hikmetli sözler ve darbimesellerle Arap nesrine farklı bir boyut kazandırmıştır. Bundan ötürü belâgatiyle meşhur on kişiden biri sayılmıştır.⁴²

5- İbnu'l-Mukaffa', nasihatnâme ve siyasetnâme türü edebiyatın gelişimine de katkıda bulunmuştur. *el-Edebu's-sağîr*, *el-Edebu'l-kebir* ve *el-Edebu'l-vecîz li'l-veledi's-sağîr* isimli eserleriyle nasihatnâme türü eserlerin ortaya çıkmasına öncülük etmiştir.⁴³ Câhîz'in *et-Tâc fî ahlâki'l-mülûk'u*, Yûsuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig'i*, Nizâmülmülk'ün *Siyasetnâme'si* bu tür türün örnekleridir. İslâm kültür coğrafyasındaki en meşhur Nasihatnâme ise Ferîdüddin Attâr'a nispet edilen *Pendnâme*'dir.⁴⁴ Sa'dî-i Şîrâzî'nin (ö. 691/1292) *Gülistân*'i⁴⁵ ve Mevlana Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevî'si* de bu türdür.⁴⁶

6- İbnu'l-Mukaffa'ın Farsçadan tercüme ettiği Eski Yunan kültürüne ait *Categorias*, *Peri Hermenias* ve *Analytica* isimli üç kitabıyla Porphyrios'un mantıkla ilgili *Eisagoge(İsagoji)* ait eserler Arap ve Abbâsî edebiyatına felsefeyle katkı sunarken, Hint kültürüne ait *Kelile ve Dimne* ise hikmetle katkı sunmuştur. Eski İran kültürüne ait *Siyerü'l-Mülûk*, *Kitâbü'l-Âyîn*, *Risâletü Tenser*, *Kitâbü't-Tâc Fî Sîreti Enûşîrvân* gibi eserlere ise siyaset ve tarih bilgileriyle katkıda bulunmuştur.

7- İbnu'l-Mukaffa'ın tercüme ettiği tarih kitapları ile efsanevî tarih anlatımına öncülük edip Şâhnâme türü eserlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. *Hudayinâme*'nin İbnu'l-Mukaffa' tarafından Arapçaya tercümesinden sonra hem aynı eserin Arapçaya tercümesi artmış, hem de destansı tarih anlatımı şeklinde bir gelenek oluşmuştur. Firdevsî, meşhur eserini tamamen bundan esinlenerek yazmıştır.⁴⁷

³⁹ Muhammed Âbid Câbirî, *Arap Aklının Oluşumu*, Çev. İbrahim Akbaba, İz Yay. İstanbul 1997, s.129.

⁴⁰ Kuyanay, *İbnu'l-Mukaffa' Eserleri ve Arap Edebiyatındaki Yeri*, s.166.

⁴¹ Kuyanay, *İbnu'l-Mukaffa' Eserleri ve Arap Edebiyatındaki Yeri*, s.62-144.

⁴² Kuyanay, *İbnu'l-Mukaffa' Eserleri ve Arap Edebiyatındaki Yeri*, s.171-172.

⁴³ İskender Pala, "Pendnâme", *DİA*, İstanbul 12006, c.32, s.409-410.

⁴⁴ Pala, "Pendnâme", *DİA*, c.32, s.409-410.

⁴⁵ Tahsin Yazıcı, "Gülistân", *DİA*, İstanbul 1996, c.14, s.240-241.

⁴⁶ Adnan Karaismailoğlu "Kelile ve Dimne" *DİA*, Ankara 2002, c. 25. s. 210-212. Ayrıca Bknz. Kuyanay, *İbnu'l-Mukaffa' Eserleri ve Arap Edebiyatındaki Yeri*, s.62-144.

⁴⁷ Cl.Huart, "İbnu'l-Mukaffa'", *DMİ*, c.1, s.272-273; Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî, el-'Asru'l-'Abbasiyyu'l-Evvel*, s.511, Hamza, *İbnu'l-Mukaffa'*, s.173, Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s.511; Cl.Huart, "İbnu'l-Mukaffa'", *DMİ*, c.1, s.272-273.

Arap tarihçileri tarih yazımı konusunda bu eseri örnek almışlardır. Arap tarihçiler haricinde İranlı müellifler de bu eseri taklit ederek gerek dilden dile gerekse yazılı olarak dolaşan, kendileri için övünç kaynağı olan “*Şâhnâme*” ve büyük kahramanların adlarına izafetle “*Gerşâsbnâme*” ve “*Ferâmerznâme*” adlarıyla yeni eserler meydana getirmişlerdir. Bu türün ilk örneği Ebû'l-Müeyyed-i Belhî'dir.

Ebû Ali Muhammed b. Ahmed ve Horasan (Tûs) Valisi Ebû Mansûr Muhammed b. Abdurrezzâk (ö. 350/961) onu takip etmiştir.⁴⁸

Ayrıca aynı eserin Arapçaya tercümesinden sonra Eski Yunanlılarla ilgili araştırmalar artmaya başlamıştır. Bu canlanma Yahudi, Hristiyan ve Yunan mirasına karşı da bir ilgi uyandırmıştır.⁴⁹ Eski İran yöneticilerinin soy şecereleri, hayatları, tasarrufları ve söylemleri başta olmak üzere tarih konularını ve yönetici-halk konularını yine Arap edebiyatına ilave eden İbnu'l-Mukaffa'dır. İbnu'l-Mukaffa'ın tercüme ettiği “*Siyeru'l-Mülûk*”, “*Kitâbu'l-Âyîn*”, “*Risâletu Tenser*”, “*Kitâbu't-Tâc Fî Sireti Enûşirvân*”, “*Kitâbü's-Segîserân*” isimli eserler tarih alanında tercüme edilen diğer eserlerdir.⁵⁰

İbnu'l-Mukaffa'dan sonra edebiyatçılar gerek hutbeler, gerek risâleler ve gerekse kuşların ve hayvanların dillerinden hikâyeler ve kıssalar ile Makâmât türü gibi icat ettikleri yeni türlerle ve yeni anlatım tarzlarıyla nesri destekleyip daha da geliştirmişlerdir. Bu yönüyle Arap edebiyatında önemli bir yere sahip olan İbnu'l-Mukaffa'; Câhız, İbn Kuteybe, İbn Abdurabbih, Endülüs âlimlerinden usulcü, fakih, muhaddis, tarihçi, edip ve şair İbn Hazm el-Endelüsî (ö. 456/1064), Turtûşî, Memlukler devrinin önde gelen devlet adamı, tarihçi Ahmed b. Abdilvehhâb Nüveyrî (ö. 733/1333) gibi edebiyat adamlarını etkilemiştir. Bunlar haricinde Câhız'dan Mevlanâ Celâleddîn Rûmî'ye; La Fontaine, Grimmy Kardeşler ve Şeyh Sadi Şirâzi'den Yûsuf Has Hâcib'e; İbnu'l-Hebbâriyye, Ferîdüddin Attâr, Sehl b. Hârûn ve Abdilhamîd b. Lâhik'ten Attâbî et-Tağlibî'ye kadar birçok ünlü şair ve yazarı da etkilemiştir. Bu anlamda adeta bir ekol haline gelmiş, sadece Arap edebiyatına değil; dünya edebiyatına da öncülük etmiştir.⁵¹

İbnu'l-Mukaffa', tarih, hitabet, risâle vb. alanlarda sunduğu katkıdan ötürü Abdulhamîd el-Kâtib ile birlikte Abbâsîler Dönemi'nin semeresi olan nesir türünün ilk inşa edicilerinden sayılmıştır. Bundan ötürü İbnu'l-Mukaffa' ve Abdulhamîd el-Kâtib “*İlk Nesir Ekolü* (el-Medresetü'l-kitabiyyetü'l-ulâ)”nin kurucuları sayılmışlardır. Abbanü'l-Lâhikî (Ö.815), Sehl b. Harun, Kasım b. Subeyh ve Ammare b. Hamza bu medresenin öğrencileridir. Bu ekol Câhız'ın öncülük ettiği ikinci ekole kadar Arap edebiyatında en yaygın ekoldü.⁵² Cümlelerin genellikle kısa oluşu, mantıklı bir üslup kullanımı, zorlamadan uzak ibareler, lafızları ile manası birbirine eşit cümleler ve maksadın mantık silsilesi içerisinde verilmesi bu ekolün en temel özellikleridir. Bu ekolde anlatılan konu paragraflara, paragraflar da her bir fasılda durulması mümkün olan fasıllara ayrılmış cümlelerden oluşurdu.

İbnu'l-Mukaffa'ın öncülük ettiği birinci ekolde çöl ortamı üslubuna daha yakın bir üslup vardır. Ondan sonra gelen, Arap edebiyatı alanında çok sayıdaki eseriyle tanınan ve Arap edebiyatının en büyük nesir yazarlarından olan el-Câhız el-Kinânî'nin öncülük ettiği ikinci ekolde ise medeni hayat tasavvuruna ve uzun cümlelere yönelik bir eğilim söz konusudur.

Şevki Dayf, İslam hukukunda Ebu Hanife ve öğrencilerinin, Arapçanın bir araya getirilip kaidelerinin ortaya konmasında Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796), şiirde Beşşâr b. Burd (ö. 167/783-84) ve Ebû Nüvâs'ın (ö.198/813) kendi alanlarında konumu neyse nesir ve güzel yazma türünde de İbnu'l-Mukaffa'ın konumunun o olduğu ifade eder.⁵³

⁴⁸ Yetiş, “Destan”, *DİA*, c.9. s. 209.

⁴⁹ H.A.R. Gibb, “İbnu'l-Mukaffa”, *DMİ*, c.7, s.2127.

⁵⁰ Kuyanay, *İbnu'l-Mukaffa' Eserleri ve Arap Edebiyatındaki Yeri*,

⁵¹ Kuyanay, *İbnu'l-Mukaffa' Eserleri ve Arap Edebiyatındaki Yeri*

⁵² Abdullatif Hamza, *İbnu'l-Mukaffa'*, Kahire 1965, s.235. Ayrıca bknz. Kuyanay, *İbnu'l-Mukaffa' Eserleri ve Arap Edebiyatındaki Yeri*, s.62-144.

⁵³ Şevkî Dayf, *Târihu'l-edebi'l-'Arabî*, C.3,s.91.

Bu dönemde İbnu'l-Mukaffa' haricinde nesrin gelişiminde ön plana çıkanlar ise Sehl b. Harun, Câhız ve İbn Kuteybe (ö. 276/889)'dir. Arap edebiyatında nesrin gelişiminde Câhız ile birlikte İbnu'l-Mukaffa' ile ismi en çok zikredilenlerin başında da Sehl b. Hârûn gelir.

Onun Kaplan ve tilki etrafında gelişen bir masal kitabı olup bir kısmı günümüze ulaşan *Kitâbu'n-Nemir ve's-sa'leb* isimli eseri *Kelîle ve Dimne* tarzında yazılmıştır.⁵⁴ *Kitâbü Sa'le ve 'afra'* (afra) isimli eserinde de İbnu'l-Mukaffa' etkisi görülür.⁵⁵ Bu eserinde İbnu'l-Mukaffa'a muarazada bulunmaya çalışmıştır.⁵⁶ Sehl, aynı zamanda İbnu'l-Mukaffa'ın kurucularından olduğu ilk nesir ekolünün en önemli öğrencilerindedir. Sehl, İbnu'l-Mukaffa'ın çizgisinde eski Fars edebiyatı geleneğini devam ettirmiş, Arap-Fars karışımı bir edebiyat türünün ortaya çıkmasına zemin hazırlamış; döneminin en çok beğeni toplayan belâgat sahibi hatip olma özelliği kazanmış; darbimeselleri, hikmetli sözleri ve hayvanları konuşturarak yazdığı fabllarla meşhur olmuştur. Onun ismi binbir gece masallarında da zikredilmiş, ayrıca halk arasında vecizeleri çok beğenilen kimseler için "Sehl b. Hârûn gibi" benzetmesi yapılmıştır. Tüm bu niteliklere sahip oluşunda, hikmetli sözlerinde ve hayvanları konuşturarak yaptığı fabl türü anlatımlarında İbnu'l-Mukaffa' etkisi açıkça görülür.⁵⁷ Cimriliği yermesi ve cömertliği övmesi gibi konularda İbnu'l-Mukaffa'ın işlediği konulara yakındır.⁵⁸

Câhız da İbnu'l-Mukaffa'dan sonra onun başlattığı nesir türünü geliştirerek *İkinci Nesir Ekolü* olarak isimlendirilen ekolün öncülüğünü yapmıştır.⁵⁹ İbnu'l-Mukaffa' daha idealist Câhız ise daha realist olup İbnu'l-Mukaffa' felsefeye daha yakinken Câhız da bir gazeteci edasıyla hareket etmiştir.⁶⁰

Abbasi edebiyatında üçüncü ve dördüncü devirler ise nesirde risale, hikâye ve makâmât gibi türlerde eserlerin verildiği dönemdir. Bu devirlerde, sosyal hayattaki gelişme ve refahın artmasına paralel olarak eserlerde süslü, sanatlı bir anlatım ile seci ve diğer söz sanatları büyük ölçüde yer almıştır. Yazarlar, eserlerinde anlamdan ziyade üslûp ile uğraşmışlar ve buna önem vermişlerdir. Bu ekollerden üçüncüsü İkinci Câhız olarak bilinen Büveyhî veziri, âlim, edip ve şair İbnu'l-Amîd (ö. 360/970)'in öncülük ettiği ekoldür. Arap edip ve şairi Ebû Bekir Hârizmî (ö. 383/993) ve Arap edebiyatında makâmât türünün ilk örneklerini veren şair ve kâtip Bedüzzaman el-Hemedânî (ö. 398/1008) da bu ekolün temsilcileridir.⁶¹

Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin veziri, Dîvân-ı İnşâ başkanı, edip ve şair Kâdî el-Fâzıl (ö. 596/1200) ise dördüncü ekolün öncüsü sayılmaktadır. Bu ekol de temelde üçüncü ekoldekiler gibidir; ancak "tevriye" ve "cinas" kullanmak ve çeşitli yollarla "itnâb" yapmakta aşırılık ve istiare ve mecazın daha çok kullanımı göze çarpmaktadır.⁶²

⁵⁴ Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî (GAS)*, c.2, s.61; İhsân Abbâs, *Tarihü edebî'l- Endülüs*, (I. Baskı), Beyrut 1960, s.273; Azimli, Sehl b. Hârûn, c.36, s.319-320.

⁵⁵ Safvet, *Cemheretu Resâili'l-'Arab...* c.3, s.396; Ziriklî, *A'lâm*, c.3, s.143; Fâhûrî, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, s. 375; J.H.Kramers, "İbnu'l-Mukaffa'", *DMİ*, c.19, s.5936; Hamza, *İbnu'l-Mukaffa'*, s.237; Fuat Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî (GAS)*, c.2, s.61.

⁵⁶ Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, s.42; Mes'ûdî, *Murûcu'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*, c.1, s.64; Çelebi, *Keşfu'z-zunûn esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, c.2, s.1508;

⁵⁷ Mehmet Azimli, Sehl b. Hârûn, *DİA*, İstanbul 2009, c.36, s.319-320.

⁵⁸ Safvet, *Cemheretu Resâili'l-'Arab...* c.3, s.396;

⁵⁹ Bknz "İbnu'l-Mukaffa'ın Arap Nesrine Katkısı" bölümüne.

⁶⁰ Hamza, *İbnu'l-Mukaffa'*, s.245.

⁶¹ Bedrettin Aytaç, "Abbasi Devrinde Nesir ve el-Harîrî", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1991, c.35, S.1 s. 1-14.

⁶² Aytaç, "Abbasi Devrinde Nesir ve el-Harîrî", s. 1-14.

Câhiz'in *el-Beyân ve 't-tebyîn*'i, İbn Kuteybe'nin *Edebü'l-kâtib*'i, Müberred'in *el-Kâmil*'i, İbn Vehb el-Kâtib'in *el-Burhân fî vücûhi'l-beyân*'ı (*Nağdü'n-nesr*), Ebû Hilâl el-Askerî'nin *Kitâbü's-Sinâ'ateyn*'i, İbrâhim el-Husri'nin *Zehrü'l-âdâb*'ı, Ziyâeddîn İbnu'l-Esîr'in *el-Meselü's-sâ'ir*'i ve Nevâcî'nin *Mukaddime fî sinâ'ati'n-nazm ve 'n-nesr*'i⁶³ Arap edebiyatı nesri, nesir türleri ve nesirle ilgili teorik bilgilere yer vermeleriyle meşhur olmuşlardır.

Bu dönemde şer'i ve dil ile ilgili ilimler de nesirde lafızların, terkiplerin, ıslahatların düşüncelerin ve üslupların gelişmesine imkân vermiştir.

Hicri ikinci asırdan sonra nesir büyük bir gelişim göstermiş, konuları çeşitlenmiş ve yazım işi daha da kolay bir hal almıştır. Bu dönemde, kısmen Yunan Felsefesi kısmen de Fars medeniyeti edebî türlerde bulunmasına rağmen yazılarda temel unsur, dinî konulardır. Hicri üçüncü asır ise yazının, hayatın her alanına ulaştığı bir dönem olmuştur. Felsefe ve diğer ilimlerin nesir sayesinde gelişim göstermesiyle birlikte aklî-mantıkî unsurlar ön plana çıkmıştır. Hayal gücüne dayanan şiir, zayıflamış; eleştiri ve anlayış melekesi kuvvetlenmiş, nesir de böylelikle şiiri geride bırakmıştır. Hicri birinci asırda şairler çoğunlukta; sadece İbnu'l-Mukaffa' ve Abdulhamîd'in isminin geçtiği hicri ikinci asır ve sonrasında ise Sehl b. Hârûn ve Câhiz başta olmak üzere nesir türüyle yazanların sayısı artmış, şairlerin sayısı da bir elin beş parmağını aşmayacak derecede azalmıştır.⁶⁴

Nesrin gelişimi, beraberinde konu çeşitliliğini de getirmiştir. Hicri birinci ve ikinci asırda şairler, genelde medh, hiciv ve mersiye konularıyla sınırlı kalırken; üçüncü asırda felsefe, kelâm, lügat, nahiv gibi konularda ihtisaslaşan kâtipler ortaya çıkmıştır.⁶⁵

Bu gelişimle beraber edebî sanatları icra edenlerin de kültürleşmesi artmıştır. Daha önce şairler şiir dışında diğer konulara ilgi duymazken nesrin gelişmesi ile birlikte devlet büyüklerinin yazarlarla oturup kalkması, beraberinde şairlerin de ilme yönelmelerine sebep olmuştur. Hatta Ebû Temmâm ve Buhtürî' gibi şairler bedi' konusunda kitaplar yazmışlardır. Hicri birinci asırda Basra'da nahiv hatası yapanlar, Ferezdak'ın hicvine maruz kalmalarına rağmen hicri ikinci asırda şairler nahiv konusunda yazarlarla istişare etmeye başlamışlardır.⁶⁶

Bu dönem ile ilgili başka bir gelişim ise; şiire ait olan medh, hiciv ve mersiye gibi konuların artık nesirde işlenmeye başlanmasıdır. Nesrin daha basit olması ve anlam bakımından daha geniş alan bulmasından ötürü; bir yazar bir sanat ya da mesele önerirse, bunu, tüm yönleriyle ele alabilir. Bu anlaşılır ve doğaldır. Çünkü şairleri kısıtlayan şartlar ya da kafiye yapma eğilimi nesirde yoktur. Üçüncü yüzyılın yazarları tarafından yazılan birçok eserde bunu görmek mümkündür.⁶⁷

Nesrin gelişim süreci ile ilgili olarak Arap dili ve edebiyatı âlimi Şevkî Dayf (1910-2005) ise Arap nesri ile ilgili sanat, tasni' ve tasannu' (صنعة، تصنيع، تصنع) şeklinde üç temel merhaleye ayırarak farklı bir tasnifte bulunmuştur: Birincisi Câhilîye devrinden itibaren başlayıp hicri üçüncü yüzyılın ortalarına kadar devam eden, söz sanatlarının manaya bağlı olarak tabî bir şekilde gerçekleştiği nesir türüdür. Ebü'l-Alâ Sâlim b. Abdullah, Abdülhamîd el-Kâtib, İbnu'l-Mukaffa', Sehl b. Hârûn, Câhiz ve İbn Kuteybe bu üslubun başlıca temsilcileridir.⁶⁸

Tasni' denen ikinci üslup ise seci ve söz süslerinin yoğun şekilde kullanıldığı hicri dördüncü yüzyıl divan kâtiplerinin genellikle resmi yazışmalarda kullandığı türdür. İbnu'l-Amîd, Sâhib b. Abbâd, Ebû İshak es-Sâbî, Ebû Bekir el-Hârizmî ve Bedüzzaman el-Hemedânî de bu üslubun en önemli temsilcileridir.⁶⁹

Mananın ses ve diğer söz süslerine feda edildiği, söz süslerinin temel gaye haline getirildiği, sanat için sanat anlayışı çerçevesinde nesir ürünlerinin verildiği tasannu' ise Bedüzzaman el-Hemedânî'nin Makamât ve risâleleri ile Hârizmî'nin mektupları ile başlamıştır.

⁶³ Durmuş, *Nesir, DİA*, C.33, s.9-11.

⁶⁴ Hüseyin, *Min Hadîsi's-şî'r ve 'n-nesr*, s. 53-56.

⁶⁵ Hüseyin, *Min Hadîsi's-şî'r ve 'n-nesr*, s. 53-56.

⁶⁶ Hüseyin, *Min Hadîsi's-şî'r ve 'n-nesr*, s. 53-56.

⁶⁷ Hüseyin, *Min Hadîsi's-şî'r ve 'n-nesr*, s. 53-56.

⁶⁸ Durmuş, *Nesir, DİA*, C.33, s.9-11.

⁶⁹ Durmuş, *Nesir, DİA*, C.33, s.9-11.

Ardından Kâbûs b. Veşmgîr, Ebû'l-Alâ el-Maarî, Harîrî ve Yahyâ b. Selâme el-Haskefi'nin edebî nesir ürünleriyle devam etmiş, modern zamanlara kadar da hâkimiyetini sürdürmüştür.⁷⁰

3. SONUÇ

Arap edebiyatı ilk dönemlerinde genelde şiirle anılmasına rağmen bu durum nesrin olmadığı anlamına gelmemektedir. Şiirin kısa ve kafiyeli oluşu onun kolay ezberlenmesine olanak sağlarken nesilden nesile aktarılmasını da kolaylaştırmıştır. Aynı durum yazı ve yazı kaynaklarının henüz gelişmemiş olmasından ötürü nesil türü geçerli olmamıştır. Oysaki Arap edebiyatının ilk dönemlerinde Eksem b. Sayfî, Âmir b. Zârib ve Kus b. Sâide'nin irticalen yaptığı konuşmalar ve bu konuşmalarda sarf ettikleri özdeyişler ile kâhinlerin secili sözleri gibi nesir örnekleri mevcuttur. Kur'an'ın nüzülü ile beraber Arap edebiyatı yeni bir döneme girmiştir. Bu dönemde nesir türü üslup ve içerik açısından değişime uğramıştır. Özellikle mektuplarda ve hitabet konularında Kur'an'ın etkisi kendini göstermeye başlamıştır. Bu etki daha sonraki dönemlerde Kur'an'dan iktibas yapma usulüne dair eserlerin dahi ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İbrâhim b. Muhammed eş-Şeybânî'nin (*er-Risâletü'l-'azrâ*'sı Ebû Mansûr es-Seâlibî'nin *el-iktibâs mine'l-Kur'an*'ı, Ziyâeddin İbnu'l-Esir'in) *el-Messellü's-sâ'ir fî edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir*'i, Şehâbeddin Mahmûd el-Halebî'nin *Hüsnu't-tevessül ilâ sinâ'ati't-teressül*'ü bu duruma verilecek örneklerdir. Daha sonraki dönemlerde ise ümmeti birleştirmek, ülkelerin fethi, siyasi firka ve grupların ortaya çıkışı, övünmeler ve yermeler de nesrin gelişimine olumlu etkiye sebep olmuştur. Abbâsîler Dönemi'ne girildiğinde ise nesirde çok daha köklü değişimler olmuştur. Özellikle İbnu'l-Mukaffa'nın Yunan, Hint ve Pers kültüründen tercüme ettiği eserlerin etkisiyle Arap edebiyatında nesir günümüz şeklini almıştır. Bu dönemde öncelikle göre daha uzun, sonrakilere göre daha kısa edebî metinler ortaya konmuştur. Eserlerde ortaya konan metinler ise anlaşılması kolay ve az lafız ile çok mananın murad edildiği bir üslup ile icra edilmiştir. İbnu'l-Mukaffa'nın öncülük ettiği bu değişim ve gelişim Câhız ve Sehl gibi Arap edebiyatının önemli isimleri tarafından daha da geliştirilmiştir. Bu dönemden sonra şairlerin ve şiirlerin konumu yerini nesir ve nesir ustalarına bırakmıştır. Artık Arap edebiyatında şiirden ziyade nesir ön plana çıkmış ve Arap edebiyatı şiirden ziyade nesir ile anılmaya başlamıştır.

KAYNAKÇA

- 'ASÎ, Mişâl- Emîl Bedî' Yakup, **Târîhu'l-edebi'l-'Arabî ve'l-medârisi'n-nahviyye**, Beyrut 1993.
- ABBAS, İhsan, *Tarihü edebi'l- Endülüis*, (I. Baskı), Beyrut 1960.
- CÂBİRÎ, **Arap Akılının Oluşumu**, çev: İbrahim Akbaba, İz Yay, İstanbul 1997.
- CÂRİM, Ali, -EMİN, Mustafa, **el-Belâgatü'l-vâdiha**, Eda Neşriyat, İstanbul 1993.
- CORCÎ, Zeydân, **Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye**,
- DAYF, Şevkî, **Târîhu'l-edebi'l-'Arabî**, Dâru'l-Me'ârif, Kahire 1963.
- DURMUŞ İsmail, "Nesir", **DİA**, İstanbul 2007, c.33, s.9-11.
- EMİN Ahmed, **Fecrü'l-İslâm**, Hindavî, Kahire 2012.
- FÂHÛRÎ, Hannâ, **Târîhu'l-edebi'l-'Arabî**, Cîl Yay. Beyrut 2014.
- FERRÛH, Ömer, **Târîhu'l-Câhiliyye**, Dâru'l-İlm, Beyrut 1964.
- HAMZA, Abdullatif, **İbnu'l-Mukaffa'**, (III. baskı), Kahire 1965.
- HÂRÛN, Abdusselam Muhammed, **Mu'cemu mukâyedâtu İbn Hallikân**, Mektebetü'l-Hanci, Kahire 1987.
- HÜSEYİN, Tâhâ, **Min hadîsi's-şi'r ve'n-nesir**, Hindavî, Kahire 2012.
- İBNU'N-NEDÎM, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk, Dâru'l -Ma'rife, **el-Fihrist**, Beyrut 1978.
- KARAİSMAİLOĞLU, Adnan "Kelîle ve Dimne" **DİA** Ankara 2002, c. 25. s. 210-212.
- KOLEKTİF, "*Arabistan (edebiyat)*", **İA**, İstanbul 1978.

⁷⁰ Durmuş, *Nesir*, **DİA**, C.33, s.9-11.

KUYANAY, Mehmet, **İbnu'l-Mukaffa' Eserleri ve Arap Edebiyatındaki Yeri**, Otto Yay. Ankara 2021, s.62-144.

MERDEM BEK, Halil, **İbnu'l-Mukaffa' (Eimmetü'l-edeb-2)**, Hindâvî, Beyrut 2018.

RÂFÎÎ, Mustafa Sâdık, **Târîhu âdâbi'l-'Arab**, Dâru'l -İlmiyye, Beyrut 1971.

TÜCCAR, Zülfikar, "Cerîr b. Atıyye", **DİA**, İstanbul 1993, C.7, s.412-413.

URALGİRAY, Yusuf, "*Arap Edebiyatı Tarihine Mukayeseli Genel Bir Bakış*", **Doğu Dilleri**, c.2, S.3, s.248-249.

YILDIZ, Hakkı Dursun, "*Arap*", **DİA**, İstanbul 1991, c.3, s.276-309.

ZEYDAN, Corci, **İslâm Uygarlıkları Tarihi**, çev: Nejdet Gök, İletişim Yay. İstanbul 2012.